

УДК 811.111'221'42

ЛІНГВОКУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ НОМІНАЦІЙ ПРОКСЕМНИХ ДІЙ КОМУНІКАНТІВ У ДИСКУРСІ

Олександр ПОЛІЩУК (Черкаси, Україна)

У статті розглянуто лінгвокультурний аспект номінацій проксемних дій комунікантів, досліджено комунікативно-прагматичні стратегії і тактики добору відстані й пози представниками англомовного соціуму у дискурсі.

Ключові слова: система невербальної комунікації, лінгвокультура, проксемні дії, англомовний культурний соціум, комунікативно-прагматичні стратегії і тактики, конвергенція, мімігація, дискурс.

Key words: the non-verbal communications system, linguo-culture, proxemic actions, Englishspeaking cultural community, communicative and pragmatic strategies and tactics, convergence, mitigation, discourse.

В останні десятиліття у вітчизняній германістиці з'явилась низка наукових праць, присвячених дослідженню взаємодії вербальних і невербальних засобів комунікації. Поряд з різними невербальними [7; 8 та ін.], а також окремими [3] складовими комунікації вивчаються проксемні дії мовців. Дослідники в галузі комунікативної лінгвістики та дискурс-аналізу відзначають явний зв'язок між вербальною та невербальною поведінкою представників різних лінгвокультур [1; 5]. Оскільки система невербальної комунікації великою мірою зазнає впливу лінгвокультури [7: 96-97], дослідження проксемних дій потребує не лише функціонального, а й культурологічного підходу. Номінації проксемних дій комунікантів в англомовному художньому дискурсі ще не вивчалися в лінгвокультурному аспекті, цим і визначається актуальність статті.

Культурологічний підхід до вивчення комунікації фокусується на таких базових положеннях:

- 1) культура породжує нові повідомлення за допомогою залучення фактів нових мов;
- 2) культура зорієнтована щонайменше на дві мови – вербальну та невербальну;
- 3) комунікація – переклад з мови мого «я» на мову твого «ти»; коди учасників не є тотожними, а лише перехрещуються;
- 4) культурна пам'ять є механізмом активного моделювання нового, що повернуто в минуле [6: 12].

Культура визначається як *набір цінностей та вихідних положень*, або *вихідних посилок*, що, разом взяті, формують шляхи сприйняття соціальною групою довкілля та її ставлення до навколишнього середовища. Крім звичаїв та традицій, культура також охоплює таку сторону людських відносин, як *етика поведінки комунікантів* [11], включаючи проксемну.

Етика проксемної поведінки комунікантів полягає в тому, що в будь-якому культурному соціумі (також англомовному) усталеними є норми проксемної поведінки, обов'язкові для дотримання всіма представниками цього соціуму без винятку.

Мета цієї наукової розвідки полягає у виявленні через номінації проксемних дій учасників мовленнєвої взаємодії у дискурсі комунікативно-прагматичних стратегій і тактик добору відстані й пози в комунікативному акті представниками англомовного соціуму.

За словами Е.Т. Холла, «ставлення людини до території є прикладом інфракультурної активності» [13: 149]. Дослідник виокремлює три рівні проксемної поведінки, пов'язані, відповідно, з 1) *філогенетичним минулим людства* (територіальним об'єднанням, феноменом натовпу), 2) *психофізіологічними процесами сприйняття* та 3) *культурно детермінованим структуруванням простору*. Він зазначає, що на останньому рівні просторова динаміка детермінована багатьма чинниками, серед яких і національно-географічні. Проксемна поведінка людини, як зазначає Г.Ю. Крейдлін, повинна відповідати особливим правилам, які можна поділити на *універсальні* та *культурно-специфічні*. До універсальних правил проксемної поведінки належать:

- а) вербальна чи невербальна заявка людини претензії на свою територію, тобто на особистий простір, який вона готова охороняти та захищати;
- б) загальні закони просторової організації середовища та правила вибору каналу комунікації [4: 462].

Наведемо такий приклад:

The men regrouped themselves around the dining-table (Mitchell, 128). Тут загальні закони просторової організації середовища продемонстровано за допомогою локуму *the dining-table*, який має бути наявним у комунікативному просторі ситуації за умови, що учасники процесу мовленнєвої взаємодії мають прагматичний намір розташуватися довкола чогось.

Серед культурно-специфічних правил проксемної поведінки виокремлюються:

- а) правила вибору місця та відстані для розмови, наприклад, правила, яких людина дотримується при виборі відстані залежно від статі та віку співрозмовника, ступеня знайомства;
- б) правила вибору просторового взаємного положення тіл комунікантів у процесі спілкування;

в) правила, що приписують особливу комунікативну вагу різним просторовим параметрам. Це правила, що фіксують культурно-специфічні закономірності у співвідношенні між статтю учасників ситуації спілкування та типом комунікативної відстані; правила, що визначають культурну цінність та функціональну значущість того чи іншого різновиду проксемної поведінки [4: 461-464].

Розглянемо такі приклади:

Gaskill sank into one of the chairs. "To have come so close", he murmured vacantly (Cussler, 153). Номінацією проксемної дії *sank into one of the chairs* проілюстровано культурно-специфічне правило вибору місця та відстані для розмови *to have come so close* комунікантом Гескілом. Саме така проксемна поведінка характеризує його як представника англомовного культурного соціуму.

He moved closer, whispered in her ear. "If you'd have stayed, you would have heard me tell Jo how wrong her assumptions were <...>" (Housden, 147).

Цей приклад переконує в тому, що в англомовній культурі нормою для повідомлення чогось приватного, про що слід «прошепотіти на вухо», є проксемна дія наближення мовцем до свого співрозмовника, позначена номінацією «наблизитися».

Кожний народ бачить просторовий устрій буття в особливій проекції, що її можна назвати, слідом за Г.Ю. Крейдлінім, «національною концептуалізацією простору» [4: 458]. У результаті неоднакових шляхів структурування та використання комунікативного простору різними соціальними групами між комунікантами можливі міжкультурні непорозуміння під час їхньої соціальної взаємодії [14: 60], наприклад:

She was at the door when she turned and faced him. She looked at him for a brief moment. "It wasn't that bad. Really". He half rose but she was gone (McGowan, 133). У наведеному фрагменті дискурсу спостерігаємо комунікативну взаємодію між чоловіком і жінкою шляхом застосування вербальних, проксемних та інших невербальних дій. Непорозуміння між учасниками взаємодії виникає через ненавмисну невербальну дію героїні *faced him*, яка є результатом її проксемної дії *turned*. Чоловік намагається уникнути непорозуміння проксемною дією *half rose*, але жінка завершує їхню комунікативну взаємодію проксемною дією *was gone*. Розбіжності між уявленнями учасників мовленнєвої взаємодії про норми просторової поведінки у цьому випадку пояснюються їхніми гендерними відмінностями.

Визначення норм відстані, відповідної для успішної реалізації комунікативних потреб, не є однаковим для представників різних культур. Наприклад, оптимальною прагматичною відстанню під час соціальної взаємодії комунікантів у деяких частинах Індії є 60 см, у Британії, Австралії та Північній Америці – 45 см, в Японії – 25 см, а в Данії – лише 20 см. Південні американці розташовуються на відстані 50 см один від одного в усіх випадках. Така відстань між комунікантами зберігається під час розмови, стояння в черзі, перебування в громадському транспорті тощо [11].

Аналіз ілюстративного матеріалу переконливо показав, що під час передачі проксемних дій представників англомовного соціуму в дискурсі автором їх міжкультурний аспект практично не експлікується номінаціями, а тому передається або власними назвами персонажів, що належать до цього соціуму, або точним вказанням на національність персонажів, як у наступному прикладі:

He turned to Hartford. "And where can I reach you?" (Jensen, 65). Передбачається, що проксемна дія *turned to* відбувається по відношенню до представника англомовного соціуму Гартфорда.

Культурно-специфічні відмінності в проксемній поведінці представників англомовного соціуму полягають, наприклад, у тому, що в Англії звичайна черга вважається «святою справою», і правила проксемної поведінки в цій комунікативній ситуації глибоко укорінилися в суспільстві. Тому спробу порушити чергу тут уважають антигромадським учинком, що інколи може викликати ворожість. Очікуючи на свою чергу, кожний комунікант проксемно поводить так, неначе його оточує невидима сферична оболонка, яка підтримує відстань між ним та сусідом. Окрім цього, кожний комунікант остерігається вторгтися до простору оточення – не наближатися менше ніж на 45 см до свого співрозмовника [2: 76].

Намагання уродженця Південної Європи стати близько до англійки, заглянути їй у вічі дає їй привід гадати, що він прагне залишитися до неї, в той час як італійці й на думку не спаде нічого подібного – її проксемна поведінка відповідає нормам, прийнятим у італійській лінгвокультурі.

Від норм, прийнятих у тій культурі, де виховувався індивід, великою мірою залежить не лише величина комунікативного простору, якої він особисто потребує в комунікативній ситуації [там само: 75], а й його тип: **офіційний** та **неофіційний комунікативний простір**, **комунікативний простір напівфіксованих елементів** або **комунікативний простір фіксованих елементів** та показники його замкненості / незамкненості, наприклад:

"Sit". He pointed to the chair.

She was sitting when he turned back from the sink with a glass of cold well water and two tablets from a bottle Betty had sent along (Richards, 88). У цьому прикладі спостерігаємо комунікативну

взаємодію учасників у замкненому просторі фіксованих елементів, позначених номінаціями *the chair* та *the sink*.

Подібно до культурно-специфічних відмінностей між невербальною поведінкою взагалі, у міжкультурному спілкуванні комунікант відразу починає відчувати непомітну на перший погляд, а насправді досить відчутну різницю між власними уявленнями про правила проксемної поведінки й тими, що звичні для інших [2: 75]. Представникам будь-якого культурного соціуму властива тенденція інтерпретувати свої власні невербальні комунікативні моделі так, ніби вони є універсальними для представників усіх соціумів [12: 74-76]. Проте під час комунікативної взаємодії представників різних культурних соціумів значущість пози або дії, зокрема проксемної, одного з комунікантів прочитується іншим лише частково.

Визначаючи зони комунікативного простору між мовцями, Е.Т. Холл акцентував увагу на тому, що проксемна поведінка в кожній окремій зоні відстані формує іншу модель комунікативної поведінки. Знання особливостей просторових зон є актуальним для ефективного перебігу спілкування. По-перше, це **інтимна зона відстані** (*intimate distance*) між співрозмовниками (від 0 до 45 см), яка є природною для стосунків між близькими людьми, але якщо її перетинає незнайомиць, то це сприймається як агресія (до речі, саме цим можна пояснити високий рівень збудженості у великих скупченнях людей – натовпах, демонстраціях, де «напад» на інтимну зону сприймається як порушення власної недоторканності й викликає у відповідь агресивну неусвідомлювану реакцію), наприклад:

Marjorie moved aside to reveal Thea Richardson standing by the fire

(Brown, 215). З наведеного прикладу видно, що проксемній дії Марджорі *moved aside* передувало настільки тісне знаходження біля Ті Річардсон, що її навіть не було видно за Марджорі, що в термінології Е.Т. Холла розуміється в англійській лінгвокультурі як концепт «інтимної відстані».

Особиста зона відстані (*personal distance*) (від 45 см до 1,2 метра) передбачає знайомство співрозмовників та їхнє толерантне, доброзичливе ставлення один до одного, що і спостерігаємо у наступному прикладі:

The four Walker kids kneel and flop beside her on the blanket (Wells, 144). Проксемна дія *flop beside*, якій передує інша проксемна дія *kneel* позначає розміщення дітлахів на прізвище Вокер поряд з іншою особою, тобто у суміжних одні з одним концепто-просторах.

За спостереженнями Т.К. Гембл, «те, як близько стоять один відносно одного люди, сигналізує про стосунки між ними або ж про те, що вони відчують один до одного, чи і про те, і про інше» [10: 157].

Соціальна зона відстані (*social distance*) (від 1,2 м до 3,6 м) є природною, безпечною для спілкування з малознайомими чи взагалі незнайомими людьми й передбачає усунення емоційних відносин між комунікантами та пріоритет офіційних стосунків. Наведемо приклад, де учасники процесу мовленнєвої взаємодії знаходяться в межах соціальної зони відстані:

He would make Edward sit and then he'd draw back, holding out a palm (Tyler, 120). Відсутність емоції і прагматичного наміру одного комуніканта відносно іншого позначено номінаціями проксемних дій *draw back* та *holding out a palm*.

Публічна зона відстані (*public distance*) (від 3,6 м та більше) відповідає спілкуванню з великим загальом людей.

У наступному прикладі номінація проксемної дії *ran across the yard* передбачає попереднє знаходження одного персонажа (доньки) досить далеко від другого (свого батька), тобто у публічній зоні відстані за Е.Т Холлом:

She gave a swift glance behind her, then ran across the yard to where her father was standing outside the house door in an oilskin and broad-brimmed cap (Cookson, 218-219).

У свідомості американців поняття індивідуальності виливається в своєрідну інтерпретацію права власності та персонального простору. Останнє розуміється як «порожній простір між індивідом та іншими людьми, в якому перший може здійснювати проксемні дії, а решта не мають права в нього вторгтися» [11]. Так, у ліфті американці схильні стояти кожен окремо. Розпочинаючи розмову, чоловік із жінкою стають один від одного далі, ніж дві жінки. Чорношкірі американці розташовуються ближче один до одного, ніж білі. Представники вищих сфер стоять ближче до своїх співрозмовників, а комуніканти нижчого статусу дотримуються більшої дистанції відносно комунікантів вищого статусу [там само].

Отже, навіть культури, що на перший погляд здаються схожими, насправді відбивають безліч поведінкових контрастів, які перетворюють простір з фізичної категорії на культурологічну. Місце та фізична відстань, які адресант визначає адресату, передають певну інформацію адресатові та зумовлюють застосування ним конкретних проксемних дій щодо адресанта. Обізнаність із міжкультурними розбіжностями в невербальній поведінці, зокрема проксемній, знижує ризик непорозумінь у процесі комунікації.

Дискурсивні стратегії проксемної поведінки комунікантів можна сформулювати в термінах синергетичної теорії мовленнєвої акомодатії (ТМА); їх застосування сприятиме успішності міжкультурної комунікації та уникненню культурного шоку, пов'язаного з неоднаковим сприйняттям проксемних інструментів представників різних культурних соціумів. Шляхом аналізу ілюстративного матеріалу ми відносимо до стратегій налаштування такі постулати:

постулат припущення, основне значення якого – «своє, звичне не завжди означає єдино правильне», наприклад:

She pulled back and tugged him into the massive work space (Goldsmith, 231). Цей приклад унаочнює індивідуальний стиль спілкування героїні застосуванням проксемних невербальних дій *pulled back* та *tugged him into the massive work space*. Інший мовець міг би натомість застосувати менш експресивні проксемні або навіть інші невербальні дії.

Постулат мітигації, що закликає: «знижуй ризик комунікативного тиску». Це спостерігаємо на такому наприкладі:

Her friends in the movement told her bluntly: "Stay under cover. With the charges of atheism, you do us more harm than good". So far the remainder of 1919 and early 1920 she traveled back roads, avoiding public meetings and newspaper people, meeting quietly with old friends who needed her fortifying strength: "Keep working. We must have thirty-six, but we can count on only thirty-three" (Michener, 138). Героїня намагається знизити ризик комунікативного тиску проксемною дією, позначеною в дискурсі номінацією *traveled back roads*, мітигативне значення якої підсилюється іншими невербальними діями, позначеними номінаціями *avoiding public meetings and newspaper peopl* та *meeting quietly*.

Постулат конвергенції, який полягає в пораді: «приспосовуй свої проксемні дії до дій співрозмовника», як у наступному прикладі, де номінаціями проксемних дій *followed* та *stood apart* позначено намагання Форда пристосувати свої проксемні дії до дій співрозмовника *turn away*.

Suddenly Bartram erupted from the angle of the back door, and confronted the man who had followed them.

"Evening", he said.

The figure turned away to find himself confronted by Hepburn, moving out from the cover of the backyard. Unhurried, reminding himself that it was none of his business, Ford followed and stood apart, then wondered why he thought the figure following them looked so familiar (Mitchell, 65).

Дослідження в галузі ТМА показують, що використання стратегій зближення сприяє створенню психологічного комфорту, дотримання оптимальних у певній ситуації соціолінгвістичних норм та дистанцій між комунікантами, а тому зазвичай оцінюється реципієнтами позитивно [9: 7].

Отже, проксемна поведінка одного з представників різних соціальних груп визнається іншим комунікантом, згідно з його власними уявленнями про норми проксемної поведінки, або нав'язливою, або відстороненою, що є невинуватим та помилковим, оскільки фактично вона просто відповідає нормам культури, до якої належить перший комунікант [14: 60].

Таким чином, у мовленнєвій взаємодії між представниками різних культур або субкультур проксемні дії одного учасника мають узгоджуватися з проксемними діями іншого, при цьому врахуванню одним учасником процесу комунікації підлягають культурно-специфічні особливості норм проксемної поведінки, характерні для культури іншого, і навпаки. Вміння індивіда аналізувати та передбачати проксемні дії представників чужих для нього культур забезпечують високий ступінь його успіху в здійсненні комунікативних інтенцій та досягненні поставлених цілей у процесі комунікації.

Перспективним може бути дослідження у лінгвокультурному аспекті номінацій проксемних дій, а також інших засобів невербальної комунікації представників інших соціумів світу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики : [підруч. для студ. філол. спец. вищ. навч. закл.] / Флорій Сергійович Бацевич. – К. : Академія, 2014. – 344 с.
2. Вилсон Г. Язык жестов – путь к успеху / Г. Вилсон, К. Макклаффин. – СПб. : Питер Ком, 1999. – 224 с.
3. Віротченко С.А. Проксемічна складова англійського діалогічного дискурсу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04. / С.А. Віротченко. – Х., 2011. – 20 с.
4. Крейдлин Г.Е. Невербальная семиотика: Язык тела и естественный язык / Григорий Ефимович Крейдлин. – М. : Новое литературное обозрение, 2002. – 581 с.
5. Леонтович О.А. Введение в межкультурную коммуникацию : [учебн. пособие] / Ольга Аркадиевна Леонтович. – М. : Гнозис, 2007. – 368 с.
6. Лотман Ю.М. Культура как коллективный интеллект и проблемы искусственного разума / Юрий Михайлович Лотман. – Предварительная публикация. – М., 1977. – С. 12 – 13.
7. Серякова И.И. Невербальный знак коммуникации в англоязычных дискурсивных практиках : [монография] / Ирина Ивановна Серякова. – К. : Изд. центр КНЛУ, 2012. – 280 с.

8. Солощук Л.В. Взаємодія вербальних і невербальних компонентів комунікації у сучасному англомовному дискурсі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : спец. 10.02.04. / Л.В. Солощук. – Х., 2009. – 40 с.
9. Тарасова Е.В. Синергетические тенденции в современной лингвистике / Е.В. Тарасова // Вісник Харк. нац. у-ту ім. В.Н. Каразіна. – Х.: Константа, 2000. – №500. – С. 3 – 9.
10. Gamble T.K. Communication Works / T.K. Gamble, M. Gamble. – N.Y. : Random House, 1987. – 440 p.
11. Gorkin A. Cultural Relativity / A. Gorkin. – Режим доступу : /http://unipres.h1.ru/CulturalRelativity.htm.
12. Hall E.T. Beyond Culture / Edward Twitchel Hall– N.Y. : Anchor Books, 1981. – 298 p.
13. Hall E.T. Space speaks / Edward Twitchel Hall // Landmarks of American Language and Linguistics / ed. by Frank Smolinski. –Materials Development and Review Branch English Language Programs Devision United States Information Agency Washington D.C. 20547, 1993. – Vol. 1. – P. 147 – 157.
14. Pocheptsov G. Pragmoproxemics / G. Pocheptsov // Pragmatics and Beyond. – Kharkiv, 2001. – P. 60 – 61.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

15. Brown B. All Our Tomorrows. – L. : Headline Book Publishing, 2002. – 472 p.
16. Cookson C. The Desert Crop. – L. : Corgi Books, 1998. – 509 p.
17. Cussler C. Inca Gold. – N.Y. : Pocket Books. – 1995. – 581 p.
18. Goldsmith O. The First Wives Club. – L. : Mandarin, 1993. – 470 p.
19. Housden F. The Man for Maggie. – Richmond : Silhouette Books, 2002. – 251 p.
20. Jensen M. Father Fever. – Richmond : Silhouette Books, 2001. – 250 p.
21. McGowan W. Catching Fire. – N.Y. : Pinnacle Books, 1997. – 351 p.
22. Michener J. A. Legacy. – N.Y. : Fawcett Crest, 1988. – 264 p.
23. Mitchell J. When the Boat Comes in 2: The Hungry Years. – L. : Corgi Books, 1976. – 256 p.
24. Richards E. Woman Without a Name. – Richmond : Silhouette Books, 1997. – 248 p.
25. Tyler A. The Accidental Tourist. – N.Y. : Berkley Books, 1986. – 343 p.
26. Wells R. Divine Secrets of the Ya-ya Sisterhood. – L. : Pan Books, 1998. – 358 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олександр Поліщук – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри іноземних мов Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Наукові інтереси: комунікативна лінгвістика, невербалістика, лінгвокультурологія

УДК 811.111

ВНУТРИТЕКСТОВЫЙ УРОВЕНЬ КОММУНИКАЦИИ

Ирина ПОЛОНСКАЯ (Киев, Украина)

У статті розглядаються різні види комунікативних актів, аналізується комунікативна неоднорідність висловлень тексту.

Ключові слова: адресант, адресат, комунікативно первинні висловлення, комунікативно вторинні висловлення, комунікативно третинні висловлення.

The article deals with different types of communicative acts, analyses communicative heterogeneity of textual utterances.

Key words: addresser, addressee, communicatively primary utterances, communicatively secondary utterances, communicatively tertiary utterances.

Анализ результатов, полученных в языкознании к настоящему времени, позволяет сделать вывод, что изучение языка как замкнутой самодостаточной системы не может быть исчерпывающим и должно быть расширено описанием механизма функционирования языка в процессе коммуникации.

Коммуникация в целом реализуется в конкретных коммуникативных актах. Коммуникативный акт в качестве основных компонентов включает сообщение и участников речевого общения. Элементарная коммуникативная цепочка «отправитель – сообщение – получатель» выступает в роли кванта коммуникации. При отсутствии любого из этих компонентов коммуникативный акт невозможен.

Текст – среднее звено неразрывного триединства «адресант – текст – адресат». Из психологии известно понятие гештальта, когда наблюдаемый объект воспринимается в целом – без учета тех или иных деталей. Текст не составляет исключения: в процессе коммуникации он образ-гештальт [4:12-13].

Цельность и неидеальность внешней формы текста порой сочетается со сложностью, дробностью, партитурированностью его внутренней коммуникативной формы за счет многочисленных включений в него квазикоммуникативных цепочек, например, высказываний персонажей. Целью данной статьи и является рассмотрение различных видов высказываний персонажного плана текста. Коммуникация характеризуется двумя уровнями: внутритекстовым, где совершается интеракция персонажей (микрорекommунікативный акт) и внетекстовым, где реализуется коммуникация между автором и читателем (макрорекommунікативный акт). Эти два уровня находятся в отношении включения (второй включает первый). Истинных коммуникантов (автора